

XVIII

a m ž i a u s
studijos

1

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė:
tarp tradicijų ir naujovių

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

1

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė:
tarp tradicijų ir naujovių

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

LI
LEIDYKLA

Vilnius
2014

Redaktorių kolegija

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline (Lenkija), Londono universiteto koledžas

Dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Lietuvos edukologijos universitetas

Dr. Andrej MACUK

Baltarusijos mokslų akademijos Baltarusijos istorijos institutas

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Adam STANKEVIČ (sekretorius)

Lietuvos istorijos institutas

Doc. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ (pirmininkė)

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VASKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas

Recenzantai

Dr. Aistė PALIUŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Dr. Agnius URBANAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas: rstukiene@mail.lt, stukiene@istorija.lt

Knygos leidybą pagal „Nacionalinę lituanistikos plėtros 2009–2015 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-47).

© Lietuvos istorijos institutas, 2014

ISBN 978-9955-847-86-1

ISSN 2351-6968

VILNIAUS BAROKO MOKYKLOS SKLAIDA LIVONIJOS, POLOCKO, VITEBSKO IR MSTISLAVLIO VAIVADIJOSE

AUKSĖ KALADŽINSKAITĖ

Anotacija. Straipsnyje¹ analizuojama *Vilniaus baroko mokyklos* sklaida Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės provincijoje: Livonijos, Polocko, Vitebsko ir Mstislavlio (dabar – Mscislavas) vaivadijose. Remiantis šaltinių tyrimais ir išlikusio (užfiksuoto) paveldo analize siekiama pažvelgti į lokalaus architektūros stiliaus reiškinių plitimą ir paplitimo geografiją nulėmusius veiksnius. Architektūros objektų, lokacijos ir autorystės tyrimai atskleidžia, jog *Vilniaus baroko mokyklos* sklaida Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje nebuvo chaotiška, inertiška stilistinė banga, o plitimas kunigaikštystėje nevyko vienodu „tankumu“. Vilniaus vėlyvojo baroko architektūros *mokyklai* priskirtini sakralinės architektūros objektai iškilo tokiuose miestuose ir miesteliuose kaip Ilūkstė, Pasienė, Piedruja, Druja, Glubokas, Polockas, Berezvečius, Zabeliai-Valyncai, Vitebskas, Orša, Mogiliavas ir t. t. Beveik visa paminėtų objektų grupė siejama su trimis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vėlyvojo baroko architektais – Juozapu Fontana (*Józef Fontana*), Jonu Kristupu Glaubicu (*Johann Christoph Glaubitz*) ir Jonu Valentinu Tobijumi Dyderšteinu (*Joann Valentinus Tobias de Dyderszteyn*), kuriuos jungia ne tik artima stilistika, būdinga *Vilniaus baroko mokyklai*, bet ir tai, kad šie trys architektai tam tikrame savo karjeros etape gyveno Vilniuje. Analizuojant sklaidos „žemėlapi“ ir tokių išsidėstymą nulėmusias sąlygas prieita prie išvados, kad stilistinės *mokyklos* sklaidai įtaką darė atlikėjų reakcija į darbo paklausą (minėtose teritorijose išaugo statybų poreikis ir koncentravosi didesnis finansinis pajėgumas), antra – ilgamečiai ryšiai su užsakovais, trečia – nuolatinė gyvenamoji architektų vieta.

Reikšminiai žodžiai: *Vilniaus baroko mokykla*, Juozapas Fontana (*Józef Fontana*), Jonas Kristupas Glaubicas (*Johann Christoph Glaubitz*), Jonas Valentinus Tobijus Dyderšteinas (*Joann Valentinus Tobias de Dyderszteyn*).

Vilniaus vėlyvojo baroko architektūra, stiliaus genezės, savitumo problema nemažai tyrinėta, tačiau vis dar lieka neišspręstų problemų ir neatsakytų klausimų².

- 1 Straipsnis parengtas Aukšės Kaladžinskaitės podoktorantūros stažuotės Vilniaus universitete metu. Stažuotė finansuojama pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos Mokslininkų ir kitų tyrėjų mobilumo ir studentų mokslinių darbų skatinimo priemonės (VP1-3.1-ŠMM-01) projektą „Podoktorantūros (*post doc*) stažuotčių įgyvendinimas Lietuvoje“.
- 2 Svarbiausia darbai: Piotr Bohdziewicz, O istocie i genezie baroku wileńskiego z drugiej i trzeciej ćwierci XVIII w., in: *Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki w Wilnie*, 1938/39, t. III, p. 175–217; Marian Morelowski, *Znaczenie baroku wileńskiego XVIII stulecia*,

Aktualu tirti, kas darė įtaką *Vilniaus baroko mokyklos* sklaidai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, koks pasklidimo arealas, kaip pagrindinių šio lokalinio stiliaus lyderių individuali maniera formavo *mokyklos* charakterį. Bendrame problemų rate didžiausiu „skauduliu“ vis dar lieka kūrinių anonimiškumas. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės architektūros pavelde gausu paminklų, apie kurių sukūrimo aplinkybes, autorius mažai arba nieko nežinoma.

Straipsnio tikslas – remiantis šaltinių tyrimais ir išlikusio (užfiksuoto) paveldo analize pažvelgti į lokalaus architektūros stiliaus kaip reiškinio plitimą ir paplitimo geografiją nulėmusius veiksnius.

Vilniaus baroko mokykla istoriografijoje vadinama XVIII a. antrajame ketvirtyje susiformavusi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vėlyvojo baroko architektūros stiliaus pakraipa, kurios ištakos siejamos su Vilniaus menine aplinka, čia sutinkamos beveik visos tipinės šio stiliaus raiškos formos ir geriausiai matoma evoliucija. Būdingiausi mokyklos stilistiniai bruožai ryškiausiai atsiskleidė sakralinėje architektūroje. Stiliaus atmainos skirtynes tiksliai ir trumpai įvardyti sudėtinga. Savitumą atskleidžia kompozicinių sprendimų, konstrukcinių elementų, erdvinių-struktūrinių matmenų niuansai. Įprastai charakterizuojant mokyklos specifiką išryškinami keli jai tipiškesni bruožai – tai paprastos planinės struktūros, vertikalūs, grakštūs bokštai, suskaidyti įvairaus aukščio tarpais, profiliuoti, laužyti ar lankstyti karnizai, ritmingas piliastrų pasikartojimas, smulkiai skaidyti dekoratyvūs frontonai, karpito kontūro arkos, voliutos su antstatais, ažūrinių geležies dirbinių puošyba, įvairiaspalvio dirbtinio marmuro ir stiuko vidaus įranga³. Ši stiliaus pakraipa stipriai paveikė ir kitų konfesijų – protestantų, stačiatikių, ypač unitų – sakralinę dailę ir architektūrą.

Analizuojant, pagal tam tikrus požymius grupuojant išlikusį paveldą ir tiriant regioninės atmainos sklaidą, į akis krinta netolygus šiai *mokyklai* priskirtinų objektų išsidėstymas Kunigaikštystės teritorijoje. Daugiausiai objektų, tarp jų ir ryškiausių, turinčių didelę meninę vertę, telkiasi Abiejų Tautų Respublikos Šiaurės Rytuose ir Rytuose, konkrečiai Livonijos, Polocko, Vitebsko ir Mstislavlio vaivadijose⁴.

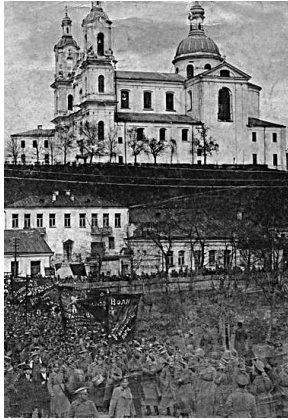
Wilno: Nakładem autora, 1940, d. 1–2; Jerzy Kowalczyk, Wilniaus vėlyvojo baroko architektūra ir jos europietiškieji ryšiai, in: *Menotyra*, 1995, Nr. 2, p. 65–81; Idem, Główne problemy badań nad architekturą późnobarokową w Koronie i na Litwie, in: *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, 1995, sąs. 3–4, p. 175–213; Тамара В. Габрусь, *Мураваныя харалы. Сакральная архітэктура Беларускага Барока*, Мінск: Ураджай, 2001, p. 206–268; Инесса Н. Слюнькова, *Монастыри восточной и западной традиций. Наследие архитектуры Беларуси*, Москва: Прогресс-Традиция, 2002, p. 472–514.

3 *Dailės žodynas*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1999, p. 447.

4 Lyginant su likusioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dalyje pasklidusiais *mokyklai* priskiriamais objektais, ryškėja ne tik kiekybinis (beveik dukart mažesnėje Livonijos, Polocko, Vitebsko ir Mstislavlio vaivadijų teritorijoje objektų skaičius yra didesnis), bet neretai ir kokybinis skirtumas, nes minėtose vaivadijose vėlyvojo baroko architektūros objektai ryškiau atspindi *Vilniaus baroko mokyklą* ir sekimo ja tendencijas. Pasklidimas kitose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaivadijose būtų toks: **Trakų vaivadijoje** – Gardino bernardinų Šv. Kryžiaus Atradimo

1. Vitebsko Šv. Antano
bažnyčia. XIX a. pab.

2. Vitebsko bazilijonų
Švč. Mergelės Marijos Dangun
Ėmimo ir šv. Juozapato cerkvė
XIX a. pab.

3. Lužkų pijorų Šv. Mykolo
Arkangelo bažnyčia

Tai tokie garsūs vėlyvojo baroko architektūros paminklai kaip Pasienės dominikonų Šv. Dominyko, Piedrujos Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo, Vilianų (lenk. *Wielony*, latv. *Viļāni*) bernardinų Šv. Mykolo Arkangelo, Agluonos dominikonų Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo, Gluboko basųjų karmelitų Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo ir parapinė Švč. Trejybės bažnyčios, Polocko unitų Šv. Sofijos katedra, Smalėnų dominikonų Švč. Mergelės Marijos bažnyčia, Talačyno bazilijonų Švč. Dievo Motinos Globėjos cerkvė, Armanavičių Viešpaties Atsimainymo, Sieliščių

bažnyčios varpinės viršutiniai tarpiniai, Kauno jėzuitų Šv. Pranciškaus Ksavero, Varnionių Šv. Jurgio, Jiezno Šv. Arkangelo Mykolo ir Jono Krikštytojo, Krinčino Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios; **Naugarduko vaivadijoje** – Stalovičių Maltos ordino kavalierių Šv. Jono Krikštytojo, Zietelos Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo, Derečyno dominikonų Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo (neišlikusi) bažnyčios, Žyrovčių bazilijonų Švč. Mergelės Marijos Gimimo, Volnos (lenk. *Wolno*, *Wolna*) bazilijonų Švč. Trejybės cerkvės: **Minsko vaivadijoje** – Ivenčiaus pranciškonų Šv. Mykolo Arkangelo ir parapinė Švč. Trejybės (neišlikusi), Ainos (lenk. *Hajna*) Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo, Smilovičių misionierių Šv. Vincento (neišlikusi), Minsko bernardinų Švč. Mergelės Marijos Gimimo, bernardinų Šv. Juozapo bažnyčios; **Vilniaus vaivadijoje** – Barūnų bazilijonų Šv. Petro ir Pauliaus cerkvė, Bistryčios Šv. Kryžiaus Iškauštinimo ir Medilo karmelitų Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės bažnyčios; **Brastos vaivadijoje** – Torokanų (lenk. *Torokany*) bazilijonų Viešpaties Apreiškimo cerkvė (neišlikusi); **Žemaičių seniūnijoje** – Virbalio dominikonų Šv. Arkangelo Mykolo bažnyčia (neišlikusi). Kita dalis objektų žymi vėlyvą (XVIII a. 8–9-asis dešimtmečiai), supaprastintą *Vilniaus baroko mokyklos* stilistikos interpretavimą, ryškėja ankstyvieji klasicizmo bruožai: Vijos (*Ivijos*) bernardinų Šv. Petro ir Pauliaus, Vasiliškių Šv. Jono Krikštytojo (Vilniaus vaivadija), Stakliškių Švč. Trejybės (Trakų vaivadija), Tytuvėnų bernardinų Švč. Mergelės Marijos, Šiluvos Švč. Mergelės Marijos Gimimo, Mosėdžio Šv. Mykolo Arkangelo, Dotnuvos bernardinų Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelės Marijai bažnyčios (Žemaičių seniūnija).

4. Faščovkos jėzuitų
Šv. Dvasios bažnyčia.
Napoleonas Orda. XIX a.

5. Vitebsko parapiinė
Šv. Petro ir Pauliaus
bažnyčia. XIX a. pab.

6. Bialyničų basijų
karmelitų Švč. M. Marijos
Škaplierinės bažnyčia

bernardinų Šv. Veronikos, Lužkų pijorų Šv. Mykolo Arkangelo, Mstislavlio karmelitų Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo, Dunilovo dominikonų Švč. Trejybės bažnyčios. Taip pat objektai, kurie neišliko iki mūsų dienų, bet jų pavidalas žinomas iš Napoleono Ordos akvarelių, litografijų ar XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės fotografijų. Tai Ilūkstės jėzuitų Švč. Jėzaus, Marijos ir Juozapo, Drujos dominikonų Šv. Antano bažnyčios, Berezvečiaus Šv. Petro ir Pauliaus bazilijonų cerkvė, Zabelių-Valyncų (lenk. *Zabiady-Wohyńce*) dominikonų Šv. Jurgio, Dysnos pranciškonų Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo, Vitebsko bernardinų Šv. Antano, jėzuitų Šv. Juozapo, parapiinė Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios, bazilijonų Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo ir šv. Juozapato katedra, unitų parapiinė Kristaus Prisikėlimo cerkvė, Polocko jėzuitų Šv. Stepono, Faščovkos (lenk. *Faszczońka*) jėzuitų Šv. Dvasios, Bialyničų basijų karmelitų Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės, Hubino pranciškonų Šv. Antano, Seno (lenk. *Siemno*) pranciškonų Švč. Trejybės, Kubličių parapiinė Viešpaties Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčios, Oršos bazilijonų Švč. Dievo Motinos Globėjos, Mogiliavo stačiatikių Kristaus Apsireiškimo ir Išganytojo Atsimainymo cerkvės⁵.

Kyla klausimas, ar toks pasklidimas yra atsitiktinumas, ar vis dėlto nulemtas tam tikrų priešasčių visumos? Ir kas nulėmė būtent tokį *Vilniaus vėlyvojo baroko mokyklos* stiliaus sklaidos „žemėlapi“.

5 Istoriografijoje į *Vilniaus baroko mokyklos* paveiktų objektų sąrašą įtraukiama ir Daugpilio jėzuitų bažnyčia (statyta 1737–1746 m., neišlikusi), tačiau, anot Kazimierzo Glowackio, šio paminklo stilistikai įtaką padarė XVIII a. pradžios Sankt Peterburgo baroko mokykla. Bažnyčios projekto autorystė priskiriama Kuršo kunigaikštystėje (Mintaujoje, Rundalėje) dirbusiam Rusijos monarchų dvaro architektui Francesco'ui Bartolomeo'ui Rastrelli'ui, žr. Kazimierz Glowacki, Kościół w Dźwińsku – zapomniane dzieło F. B. Rastrellego, in: *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, 1986, t. XXXI, sąs. 2, p. 127–148. Taip pat reikia pažymėti, kad nemaža dalis Vitebsko, Mstislavlio vaivadijose buvusių katalikų, unitų kulto pastatų XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmojoje pusėje perstatyti į stačiatikių cerkves ar sunyko, o buvęs jų pavidalas vizualiniuose šaltiniuose neužfiksuotas (pvz., Oršos trinitorių, pranciškonų, bernardinų, jėzuitų, benediktinių bažnyčios, bazilijonų cerkvė; Mogiliavo dominikonų bažnyčia; Mstislavlio dominikonų, bernardinų bažnyčios ir t. t.).

7. Bereževičiaus bazilijonų
Šv. Petro ir Pauliaus cerkvė

8. Kraslavos rotušė. 1870 m.
Piešinys

9. Piedrujos Šv. Mergelės
Marijos Dangun Ėmimo
bažnyčia

Lietuvos architektūros istoriografijoje, kalbant apie šios pakraipos įtaką architektūros raidai ir tendencijoms, įprastai konstatuojama, jog *Vilniaus baroko mokyklai* būdinga stilistika paplito po visą Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę, tarsi savaimė sklido lyg vandens ratilai – vienodu intervalu ir didėjančiu spinduliu apimdama vis platesnę teritoriją. Tačiau statybos ir apdailos madas „pernešė“ ir platino architektai bei apipavidalintojai, formavo užsakovų poreikiai, ekonominės galios.

Beveik visą išvardytų objektų grupę galima sieti su trimis architektais – Juozapu Fontana (*Józef Fontana*), Jonu Kristupu Glaubicu (*Johann Christoph Glaubitz*) ir Jonu Valentinu Tobijumi Dyderšteinu (*Joann Valentinus Tobias de Dyderszteyn*), kuriuos sieja ne tik artima stilistika, būdinga *Vilniaus baroko mokyklai*, bet ir tai, kad šie trys architektai tam tikrame savo gyvenimo ir karjeros etape buvo susiję su Vilniumi⁶.

Vilnius buvo ta terpė, kur vyravusios statymo ir puošybos naujovės, rėmiamasis tais pačiais architektūros traktatais, užsakovų skonis ir pageidavimai darė įtaką individualaus braižo niveliavimuisi: plito panašios kompozicinės ir planinės struktūros, beveik identiški konstrukciniai ir dekoruoti elementai. Stilistinei mokyklai užgimti ir kristalizuotis poveikį darė užsakovų finansiniai pajėgumai, išaugęs statybų, rekonstrukcijų poreikis bei meistrų paklausa, dailininkų ir architektų profesinės sąsajos ir bičiuliški ryšiai, konkurencija, veikusios dirbtuvės bei edukacija, išaugusi svetimkilmųjų menininkų imigracija ir idėjų, techninių-meninių sprendimų importas⁷. Paprastai tariant, tai buvo katilas, kuriame cirkuliuo ir

6 Aukšė Kaladžinskaitė, Dyderszteyn Joann Valentinus Tobias de, in: *Allgemeines Künstler-Lexikon* (toliau – *AKL*), München–Leipzig: De Gruyter, 2002, t. 31, p. 393; Wojciech Boberski, Fontana Józef (Giuseppe) (III), in: *AKL*, 2004, t. 42, p. 127–128; Wojciech Boberski, Glaubitz Johann Christoph, in: *Ibid.*, 2007, t. 56, p. 72–74.

7 Aukšė Kaladžinskaitė, Svetimšaliai dailininkai XVIII a. Vilniuje, in: *Menotyra*, 2004, Nr. 2,

10. Pasienės dominikonų Šv. Domyko bažnyčia

11. Ilūkstės jėzuitų Švč. Jėzaus, Marijos ir Juozapo bažnyčia. XX a. pr. Atvirutė

kondensavosi tai, kas Vilniaus aplinkoje ir meno apyvarčioje buvusį dailės ir architektūros stilių darė *mokykla*.

Kalbant apie stiliaus paplitimą už Vilniaus ribų, galima sakyti, kad pagrindinės sklaidos „žemėlapi“ suformavusios priežastys buvo kelios. Jas apčiuopti galima sisteminant ir analizuojant architektūros paveldą, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kontekste aiškinantis konkrečių objektų sukūrimo aplinkybes, studijuojant statytojų gyvenimo ir profesinės veiklos biografijas.

Pirmąją priežastimi galima įvardyti padidėjusią darbo paklausą. XVIII a. antrajame ketvirtyje išaugę statybų mastai į Vilnių pritraukė gausų būrį užsienio meistrų⁸. Analizuojant Vilniaus statybų ir rekonstrukcijų chronologiją matyti⁹, kad apie 1751–1755 m. vykdomų statybų skaičius ėmė mažėti (didesnę atliekamų darbų dalį sudarė interjerų rekonstrukcijos ir puošyba), o provincijoje augo. Provincijos „architektai“, neretai turintys tik paprasto mūrینinko kompetenciją ir išsilavinimą, augančios darbo paklausos (ir jo kokybės) patenkinti negalėjo¹⁰.

p. 7–13; Lina Balaišytė, Dailininkų darbo paklausa Vilniuje XVII a. antroje pusėje – XVIII a., in: *Dailės istorijos studijos*, t. 2: *Dailė LDK miestuose: poreikiai ir užsakymai*, sudarė Aistė Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 134–146.

8 Išaugusi dailininkų ir architektų darbo paklausa, kitataučių miestiečių etninių religinių subkultūrų egzistavimas ir veikla Vilniuje sudarė palankias sąlygas svetimšaliams menininkams atvykti į miestą ir integruotis į vietinį sociumą. Integraciją lengvino ir giminystės ryšių bei socialinių saitų plėtojimas. Svetimkilmiai sudarė didesnę Vilniuje dirbusių menininkų dalį. Surinkti kilmės duomenys parodė, kad tarp imigrantų dailininkų ir architektų vyravo atvykėliai iš vokiškų kraštų (Habsburgų valdos, Prūsija), žr.: Auksė Kaladžinskaitė, Svetimšaliai dailininkai XVIII a. Vilniuje, p. 7–13; Eadem, *Vilniaus vėlyvojo baroko meno rinka*. Daktaro disertacija, Vilnius, 2005, p. 47–57.

9 Tokia išvada padaryta straipsnio autorei susisteminus duomenis.

10 XVII a. pabaigoje – XVIII a. pirmojoje pusėje Abiejų Tautų Respublikos visuomenėje fiksuojama architektų profesionalumo, įgūdžių ir kompetencijos refleksija, statuso pokyčiai ir didėjanti skirtis nuo amatininkų, kas taip pat prisidėjo prie konkrečių atlikėjų pasirinkimo motyvų, plg. Wojciech Boberski, Splendor architekta. O „mediach sławy“ w czasach nowożytnych, in: *Architekt-budowniczy-mistrz murarski. Materiały z sesji naukowej Instytutu Sztuki PAN*, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2007, p. 25–47.

12. Vitebsko rotušės aikštės vaizdas žvelgiant iš rotušės varpinės. Dešinėje – unitų Kristaus Prisikėlimo cerkvė, kairėje – bernardinų Šv. Antano bažnyčia. 1860 m.

Užsakovų ambicijos ir finansinis įgalumas skatino ieškotis profesionalių atlikėjų sostinėje. Dauguvos ir Dniepro baseino su jo intakais teritorija atliko žymų vaidmenį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūriniam ir ūkiniame gyvenime. Čia driekėsi svarbūs prekybai tranzitiniai sausumos ir vandens keliai, jungę likusią Abiejų Tautų Respublikos dalį su Livonija (lenk. *Inflanty*) ir Rusija, augo prekybos ir amatų miestai (Polockas, Vitebskas, Mogiliavas, Orša, Mstislavlis), kuriuose koncentravosi reikšmingas ekonominis potencialas, kultūrine, religine prasme svarbios institucijos (jėzuitų, pijorų kolegijos, stačiatikių ir unitų vyskupų rezidencijos, stačiatikių dvasinė seminarija). Katalikų, stačiatikių ir unitų bendruomenių varžymasis dėl religinės ir politinės įtakos šiame regione taip pat plėtė kulto namų ir vienuolynų tinklą¹¹. Architektūriniame kontekste ši konfesinė kova buvo reprezentuojama sakralinių pastatų statyba. Statybų mastai augo ne tik didėjant kulto pastatų skaičiui, taisant gaisrų padarytą žalą, bet ir perstatant objektus, kurie neatitiko kintančios mados ir estetinio reprezentatyvumo poreikių. Minėti veiksniai prisidėjo prie išaugusios mūrinių ir architektų paklausos¹².

11 Rūta Ostrovskaja, Unitai ir jų sakraliniai pastatai LDK, in: *Soter*, 2006, Nr. 19(47), p. 144–145; Antoni Mironowicz, Rejestr monasterów i cerkwi Grecko-ruskich różnemi czasy na unię gwałtownie odjętych, in: *Białoruskie Zeszyty Historyczne – Беларускі гістарычны зборнік*, 2008, Nr. 30, p. 191–210.

12 Analizuojant įvairių kulto pastatų statybos dokumentus matyti, kad dažnu atveju pavieniai mūrinkai (ar grupė) buvo samdomi Vilniuje. Neretai prie konkrečios statybos mūrinius pasikviesdavo architektas, disponavęs bemaž pastovia nuolat jam talkinančių ir sostinėje suburtų mūrinių brigada.

13. Vitebsko rotušės aikštė. Kairėje – unitų Kristaus Prisikėlimo cerkvė, dešinėje – bernardinų Šv. Antano bažnyčia. 1867 m.

Antra priežastis – ilgamečių darbo santykių su užsakovais (valdančiuoju elitu, aukščiausio rango dvasininkais) palaikymas, taip pat Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapyje braižęs *Vilniaus baroko mokyklos* sklaidimo kryptis. Statybų trukmė ir užsakymų skaičius (architektai sulaukdavo kelių ar keliolikos to paties užsakovo užsakymų) darė įtaką šių santykių tęstinumui.

Pvz., vienas pirmųjų į rytinę, gerokai nuo Vilniaus nutolusią, provincijos dalį 1748 m. J. K. Glaubicą pasikvietė Kijevo metropolitas, Polocko arkivyskupas Florijonas Hrebnickis (*Florian Hrebnicki*, 1684–1762), jam pavedęs suprojektuoti ir pastatyti metropolito rezidenciją Strunioje, taip pat unitų Šv. Sofijos katedrą bei bazilijonų vienuolyną (statybos baigtos apie 1762 m.) Polocke.

Architekto gebėjimai 1756 m. sudomino ir Mogiliavo vyskupą Georgijų Koniskį (*Grigorij Koniski, Jerzy Koniski*, 1717–1795), kurio pageidavimu J. K. Glaubicui patikėta suprojektuoti ir pastatyti Mogiliavo Išganytojo Atsimainymo katedrą, vienuolyno ansamblį, seminariją bei vyskupijos rūmus (statyba baigta 1763 m.)¹³. J. K. Glaubico architektūriniam braižui artima stilistika rodo jį buvus ir Mogiliavo Kristaus Apsireiškimo cerkvės bei vienuolyno komplekso 1756–1760 m. rekonstrukcijos autoriumi.

13 1755 m. gavęs vyskupo išventinimus ir tų pačių metų lapkričio mėn. iškilmingai įvažiavęs į Mogiliaavą, naujasis ganytojas stebėjosi varginga ir apleista Mogiliavo katedros būkle, ypač lygindamas su puošniomis katalikų bažnyčiomis ir žydų mokyklomis. Išsyk pradėta rūpintis būsimos rekonstrukcijos finansavimu. Jo prašymu Sankt Peterburgo Šventasis Sinodas skyrė 10 000 rublių ir patvirtino cerkvės projektą, žr.: Antoni Mironowicz, *op. cit.*, p. 192–194; Инецца Н. Служькова, *op. cit.*, p. 149–150.

J. K. Glaubicas galėjo atlikti ne vieną Vilniaus vyskupo Mykolo Jono Zenkovičiaus (*Jan Michał Zienkiewicz*, 1670–1762) pavedimą. Vilniaus vyskupas administravo didžiulę savo plotu Vilniaus vyskupiją, jo ir kapitulos žinioje buvo daugelio vyskupijos (apimančios taip pat ir Polocko, Vitebsko bei Mstislavlio vaivadijas) kulto pastatų priežiūros ir statybų reikalai¹⁴. Neabejotinai vyskupo pageidavimu (ar pritarimu) 1748 m. J. K. Glaubicas buvo pasamdytas Vilniaus katedros rekonstrukcijai, perstatė vikariato pastatą. Tai, kad architektas veikla ir gebėjimai buvo gerai žinomi vyskupui, liudija jo 1761 m. sudarytas testamentas, kuriame išreiškė norą Lydos parapiinės bažnyčios statybai, kuriai skyrė 50 000 auksinų, pasamdyti J. K. Glaubicą ar kokį kitą gerą architektą¹⁵.

1762 m. netekęs dviejų ypač įtakingų ir finansiškai įgalių užsakovų – Vilniaus vyskupo J. M. J. Zenkovičiaus ir Polocko arkivyskupo F. Hrebnickio – J. K. Glaubicas pradėjo vykdyti Žemaitijos vyskupo Jono Dominyko Lopacinskio (*Jan Dominik Łopaciński*, 1708–1778) statybinius sumanymus¹⁶. Projektavo Lopacinskių šeimos rezidenciją Vilniuje ir Kairėnų dvarą, Varniuose remontavo katedrą bei statė kunigų seminarijos pastatą, galbūt prisidėjo prie Šiluvos bažnyčios rekonstrukcijos. Manoma, kad 1762–1764 m. statė rezidenciją Leonpolyje (Polocko vaivadija).¹⁷ J. D. Lopacinskio pavedimus J. K. Glaubicas vykdė iki pat savo mirties. 1767 m. pavasarį sužinojęs apie netikėtą architektas mirtį vyskupas savo broliui, Brastos vaivada Mikalojui Taduui, rašė, kad J. K. Glaubico mirtis jį labai nuliūdino ir sutrukdė tiek čionykščių [Žemaitijoje – aut. past.], tiek Vilniaus rūmų puošnumui¹⁸.

14 Teritoriniu atžvilgiu Vilniaus vyskupija buvo labai plati. Ji apėmė bemaž 8 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaivadijas: Vilniaus, Trakų, Minsko, Naugarduko, Polocko, Vitebsko, Mstislavlio ir dalį Lietuvos Brastos. Apie 1772 m. vyskupijos dydis buvo 226 000 kv. km, plg.: Stanisław Litak, *Kościół łaciński w Polsce około 1772 roku. Mapa-komentarz-indeks*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL; Rzym: Fundacja Jana Pawła II, 1991, p. 20, 68; Mindaugas Paknys, *Historia diecezji wileńskiej: XIV–XVIII w.*, in: *Skarbiec katedry wileńskiej*, Warszawa: Arx Regia, 2008, p. 13–30.

15 Lietuvos valstybės istorijos archyvas (toliau – LVIA), f. SA, b. 5140, l. 51v.

16 J. D. Lopacinskis buvo talentingas, aktyvus administratorius, rūpinęsis savo vyskupijos dvasiniais ir ūkiniais reikalais. Vyskupo iniciatyva Viržuvėnuose (Janapolėje) pastatyti rezidenciniai rūmai, nauji dvarų pastatai Girkalnyje, Krakėse, Mosėdyje, Alsėdžiuose, Viduklėje, Pašvitinyje, naujos bažnyčios Janapolėje, Anykščiųuose, Krakiuose, Varnių Šv. Petro ir Pauliaus katedros interjeras papuoštas marmuru, pastatyti nauji mūro namai katedros vikarams ir choristams, naujas kunigų seminarijos pastatas. Vyskupaujant J. D. Lopacinskiui buvo pastatytos ar perstatytos šios bažnyčios ir koplyčios: Konstantinavos, Medingėnų, Budrių, Pakražančio, Karklėnų, Radviliškio, Rozalimo, Pagramančio, Mosėdžio, Šaukoto, Nemakščių, Vaiguvos, Ukrių, Aleksandrijos, Jokūbavo, Baktakių, Luokės, Vainuto. 1760 m. pradėjo perstatyti Šiluvos Švč. Mergelės Marijos Gimimo bažnyčią, žr.: *Polski Słownik Biograficzny*, 1973, t. XVIII, sąs. 78, p. 398–399; Kazys Misius, Romualdas Šimkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius: Pradai, 1993, p. 160, 233, 431; Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 2: *Žemaičių vyskupystė*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 164, 168, 169; Zita Genienė, Jonas Genys, *Varnių kunigų seminarija*, Vilnius: Žemaičių kultūros draugijos redakcija, 1999, p. 100–103.

17 Auksė Kaladžinskaitė, Žemaitijos vyskupų Antano Dominyko Tiškevičiaus ir Jono Dominyko Lopacinskio architektūros užsakymai, in: *Menotyra*, 2007, Nr. 2, p. 32–43.

18 *Ibid.*, p. 37.

14. Polocko Šv. Sofijos katedra

15. Mogiliavo Kristaus Apsireiškimo cerkvė

16. Polocko jėzuitų Apreiškimo Švč. Mergelės Marijai ir šv. Stepono bažnyčia. 1910 m.

Architekto J. Fontanos ir Žemaitijos sufragano, Vilniaus katedros kapitulos prelado Aleksandro Kazimiero Gorainio (Horaino, lenk. *Aleksander Kazimierz Horain*, 1698–1774) ilgamečių užsakovo ir atlikėjo santykių palaikymo faktą liudija tai, kad apie 1739 m. atvykęs į Vilnių J. Fontana apsistojo vyskupui priklausančiame name (*kamienica Klarowska*), kurį buvo pavesta ir suremontuoti¹⁹. Sufraganas asmeniškai rūpinosi Vitebsko parapiinės Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčios atstatymu po 1752 m. gaisro. Neabejotinai jo valia rekonstrukcijos atlikimas ir darbų koordinavimas 1753 m. patikėtas J. Fontanai, kuris pagal sufragano išsakytus norus (pageidavo dvibokštės bažnyčios su dviem [trikampiais] frontonais priekyje ir gale) paruošė bent porą eskizų ir projektų, kuriuos įvertinti, išsakyti pastabas ir patvirtinti A. K. Gorainiui siuntė Vitebsko parapiinės bažnyčios klebonas Lukaševičius (*Lukaszewicz*)²⁰.

Trečioji priežastis, taip pat lėmusi tam tikrą *Vilniaus baroko mokyklai* priskiriamų objektų lokaciją, – nuolatinė architekto gyvenamoji vieta. Architekto darbo specifika reikalavo ne tik parengti sąmatą, projektą, bet ir reguliariai stebėti, prižiūrėti vykdomus statybų darbus, pagal susitarimą rūpintis reikiamų medžiagų tiekimu, algų išmokėjimu mūriniams, dailidėms bei kitiems meistrams. Veikla sezoniška – darbų vykdymas ir priežiūra dažniausiai vyko šiltaisiais metų laikais, susijusi su dažnomis kelionėmis, nes vienu metu teko rūpintis keliomis statybomis. Architektai darbo pasiūlymų sulaukdavo įvairiose Kunigaikštystės vietose, kurios neretai geografiškai buvo viena nuo kitos nutolusios, o turint omeny to meto valstybės komunikacinį

19 Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), f. 318, b. 24017, l. 2, 2v, 3v; b. 27869, l. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7.

20 LMAVB RS, f. 318, b. 23887, l. 4v, 38v; Wojciech Boberski, *Dzieje fary w Witebsku i jej architektoniczne przemiany*, in: *Sztuka Kresów Wschodnich*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999, t. 4, p. 37–38.

tinklą, susisiekimo priemones, kelionių trukmę ir saugumą²¹ vienu metu vadovauti kelių statybų eigai buvo sudėtinga ir rizikinga²². Tačiau laisvai samdomi, ne dvaro tarnyboje esantys architektai retai galėjo leisti sau „prabangą“ vadovauti tik vienam objektui²³, nes statyba nuo projekto parengimo ir stogo uždengimo vidutiniškai trukdavo penkerius metus, rekonstrukcija – kiek trumpiau, priklausomai nuo darbų apimtys. Gavę pavedimą dirbti nuo gyvenamosios vietos nutolusioje vietovėje, ten pat rasdavo ar sulaukdavo ir kitų užsakymų. Tačiau labiausiai veiklos teritorijas „reguliuo“ nuolatinė gyvenamoji vieta. Būtent ten ar netoli jos telkėsi didžiausias žinomų XVIII a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės architektų praktinės veiklos baras.

Minėtas priešzastis puikiai iliustruoja architekto J. Fontanos pavyzdys. J. Fontana, prieš atvykdamas į Lietuvos sostinę, veikiausiai dirbo Gardine. Vilniuje pasi-

21 Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelionių kasdienybės, kelių ir keliautojų paslaugų infrastruktūros tyrimai liudija, kad keliavimo sąlygos buvo sunkios, keliai prasti, siauri ir nepatogūs, menkai išplėtotas keliautojų aptarnavimas, žr. Rūstis Kamuntavičius, *Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje*. Daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002, p. 33–41.

22 Dažnos kelionės didino tikimybę nukentėti nuo piktavalių. Istoriniai faktai byloja, kad keliaujančius architektus ir jų palydas neretai užpuldavo, apiplėšdavo ar net sužalodavo. Štai 1742 m. vasario 2 d. veikiausiai iš Vitebsko į Vilnių susitikti su užsakove Tekle Ona Oginskienė (*Tekla Anna z Larskich Ogińska*) vykstantį architektą J. Fontaną Koženico (Oršos pavietas) smuklėje apiplėšė. Architektas neteko dėžutėje paslėptų 347 raudonųjų auksinių, kuriuos Gardino rūmų statybos darbams tų pačių metų sausio mėn. skyrė Palenkės vaivada Mykolas Sapiega, žr. Euzebijus Łopaciński, Nieznane dane archiwalne i wiadomości źródłowe do historii sztuki Wilna i Wielkiego Księstwa Litewskiego od XVI do początków XIX w., in: *Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, Wilno, 1938/39, t. 3, p. 67–69. Tas pats J. Fontana nuo pakelės plėšikų nukentėjo 1746 m. gruodžio 9 d. Vykstant iš Vitebsko jį, jo žmoną ir tarnus užpuolė vagys apiplėšė ir sužalojo, o vagišių grobiu tapo ne tik vertingi asmeniniai daiktai ir pinigai, bet ir Vitebsko bernardinų bažnyčios statybai skirti 400 muštinių talerių, kuriuos buvo davę statybos užsakovai – Vitebsko vaivada Martynas Mykolas Oginskis (*Marcin Michał Ogiński*) ir jo žmona Teklė iš Larskių Oginskienė, žr. Baltarusijos nacionalinis istorinis archyvas (Национальный исторический архив Беларуси, toliau – BNIA), f. 1709, ap. 1, b. 16, l. 16–18v. 1767 m. šalį krėtusių politinių neramumų metu Lietuvos Brastos vaivada Mikalojus Tadas Lopacinskis (*Mikołaj Tadeusz Łopaciński*) kovo 15 d. laiške informavo savo brolių, Žemaitijos vyskupą Joną Dominyką Lopacinskį, kad Vilniuje sumaištis ir sujudimas. Iš rūmų išvažiuojančiam architektui Jonui Vilhelmui Frezeriui jis norėjęs duoti daugiau nei 1000 timpų, tačiau pastarasis atsisakė, nes baiminasi nelaimių kelyje, kokios jau ištiko kai kuriuos važiuojančiuosius iš Vilniaus su maža palyda, LVIA, f. 1135, ap. 14, b. 8, l. 273–274.

23 Faktai liudija, kad dėl architektų „plėšymosi“ tarp kelių statyviečių darbai užsitęsavo, sustodavo arba būdavo atliekami nekokybiškai, todėl kartais užsakovai to bandydavo išvengti jau sutartyse įpareigodami architektus nuolat (ar ilgesnį laiką) stebėti ir vadovauti vykdomiems statybų darbams. Pvz., sąlygą nedirbti jokiems kitiems užsakovams, kol vyksta Šv. Kotrynos bažnyčios fasado rekonstrukcija, J. K. Glaubiciui 1741 m. lapkričio mėn. sudarytoje sutartyje numatė Vilniaus benediktinių vienuolyno viršininkė. 1765 m. kovo mėn. pasirašytoje sutartyje Anutos (Vilniaus vaivadija) rezidencijos rekonstrukcijai pasamdytas architektas Jonas Vilhelmas Frezeris užsakovui, Trakų kaštelionui Tadui Oginskiui, įsipareigojo statybos darbų kontrolei į Anutą grįžti ne vėliau kaip kas trejetą savaičių, žr.: Stanisław Lorentz, *Jan Krzysztof Glaubitz architekt wileński XVIII w. Materiały do biografii i twórczości*, Warszawa: Nakładem Towarzystwa naukowego warszawskiego, 1937, Aneksy 1, p. 39; LVIA, f. 1177, ap. 1, b. 4773, l. 2.

rodė praėjus porai metų po didžiojo 1739 m. gaisro. 1740 m. Šv. Jono bažnyčioje vedė italų kilmės Vilniaus architekto Jono Pensos dukrą. Išsinuomojo Žemaitijos sufraganui A. K. Gorainiui priklausantį mūrnamį. Vėliau įsigijo namą Pilies gatvėje, kas liudytų apie ketinimus ilgam įsikurti. Spėjama, jog rekonstravo Sapiegų ir Sluškų rūmus, projektavo pijorams. 1742 m. iš sostinės išvyko²⁴. Manoma, kad pagrindinė pasitraukimo iš Vilniaus priežastis buvo profesinė konkurencija su J. K. Glaubicu ir nepritapimas vietinėje vokiškai kalbančių menininkų bendruomenėje. Jo nenoras užbaigti 1740 m. pradėtą Stalovičių Maltos ordino kavalierių Šv. Jono Krikštytojo bažnyčios (Naugarduko vaivadija) statybą patvirtina, jog jis surado kitą, labiau rentabilią ir patrauklią, darbo vietą²⁵. 1742 m. vasario mėn. Vilniuje J. Fontana pasirašė sutartį su Vitebsko vaivadiene Tekle Oginskiene Vitebske pastatyti bernardinams Šv. Antano bažnyčią²⁶. Veikiausiai todėl, kad numatė ar nuspėjo tolesnes veiklos perspektyvas šiame regione, dar tais pačiais metais su savo šeima persikraustė į Vitebską²⁷. 1745 m. jis buvo pasamdytas projektuoti ir statyti Vitebsko unitų Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo ir šv. Juozapato katedrą. Dėl didėjančio užsakymų skaičiaus J. Fontana tapo nuolatinium, „neetatiniu“ Vitebsko architektu²⁸, po 1753 m. gaisro suformavusiu miesto panoramą, savo bokštų smailėmis, vertikalumu, fasadų plastiškumu artimą Vilniui. 1753–1755 m. jis statė Vitebsko parapinę Šv. Petro ir Pauliaus bažnyčią, 1753 m. vėl sudarė naują sutartį bazilijonų Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo ir šv. Juozapato katedrai bei vienuolyno kompleksui, nukentėjusiam gaisro metu, projektuoti ir statyti. Jo autorystei priskiriama Vitebsko pijorų bažnyčia bei vienuolynas, medinė Švč. Trejybės cerkvė. Buvo kviečiamas projektuoti ir koordinuoti statybas Vitebsko ir Polocko vaivadijose. Analizuojant J. Fontanos stilistikos ypatybes ir individualų stilių, jo braižui priskiriamos: Bialyničų basųjų karmelitų vienuolyno ansamblis, Faščovkos jėzuitų Šv. Dvasios, Hubino pranciškonų Šv. Antano, Seno pranciškonų Švč. Trejybės bažnyčios Vitebsko vaivadijoje; Sieliščių bernardinų Šv. Veronikos, Kubličių parapiinė, Lužkų pijorų Šv. Mykolo Arkangelo bažnyčios Polocko vaivadijoje.

24 Wojciech Boberski, Fontana Józef, p. 127–128.

25 1743 m. Vilniaus Pilies teisme J. Fontanai iškelta byla, kurioje Stalovičių bažnyčios statybos užsakovai jį kaltino nenorėjimu tęsti ir baigti statybą, sutarties klauzulių laužymu, įsipareigojimų nevykdymu,žadėtų darbų neatlikimu, neteisėtu 25 000 auksinų avanso pasisavinimu, žr. Stanisław Lorentz, *Jan Krzysztof Glaubitz*, Aneksy 4, p. 41.

26 BNIA, f. 1709, ap. 1, b. 14, l. 864–865v.

27 Apie 1750 m. J. Fontana netoli Vitebsko išsinuomojo Horodnikų (*Horodniki*) valdą, vėliau įsigijo Obuchovo dvarelį, BNIA, f. 1709, ap. 1, b. 18, l. 192; f. 1805, ap. 1, b. 6, l. 88–89v. 1768 m. J. Fontanai suteikta nobilitacija, žr. Wojciech Boberski, Fontana Józef, p. 127–128.

28 Idem, *Dzieje fary w Witebsku*, p. 33–51; Idem, *Późnobarokowa cerkiew katedralna w Witebsku i jej rzymski pierwowzór*, in: *Biuletyn Historii Sztuki*, 2000, Nr. 1–2, p. 105–148; Idem, *Architektura kościoła i kolegium jezuitów w Witebsku*, in: *Roczniki Humanistyczne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, 2002, t. 50, sąs. 4, p. 323–358.

Kitas architektas, prisidėjęs prie *Vilniaus baroko mokyklos* sklaidos ir kurio teritorinis veiklos laukas taip pat buvo susijęs su naujų darbo pasiūlymų paieška ir gyvenamąja vieta, – architektas ir lipdytojas Jonas Valentinas Tobijas Dyderšteinas²⁹. J. V. Dyderšteinas su šeima į Vilnių atvyko 1749 m. Čia įsikūrė, susilaukė dukters, palaikė bičiuliškus ryšius su kitais meninių specialybių atstovais. Dirbo Viniaus dominikonams, bonifratrams, jėzuitams, tačiau geresnių veiklos galimybių suviliotas 1752 m. vasarą iš sostinės išvyko³⁰. Tolesnė jo veikla siejama su Lietuvos raštininko Konstantino Liudviko Pliaterio protekcija ir užsakymais, Kraslava, Livonijos vaivadija ir artimomis jai teritorijomis. Jau 1752 m. žiemą J. V. Dyderšteinas, jau kaip Kraslavos architektas, minimas Ilūkstės jėzuitų dokumentuose³¹. Fiksuoti jo apsilankymai rezidencijoje liudija apie ten atliekamus architektūros darbus³². Lieka nežinoma, kokius konkrečiai Ilūkstės jėzuitų pavedimus vykdė J. V. Dyderšteinas. Galbūt buvo pakviestas konsultuoti rezidencijos rūmų statybos klausimais (1752 m. naujų mūrinių rezidencijos rūmų statyba jau ėjo į pabaigą), tačiau labiausiai tikėtina, jog ketinta susitarti dėl bažnyčios projektavimo ir darbų priežiūros, galbūt atlikti būsimos statybos sąmatą³³.

1753 m. J. V. Dyderšteinas pasirašė sutartį Berezvečiaus bazilijonų Šv. Petro ir Pauliaus cerkvės statybai (cerkvės ir vienuolyno komplekso statyba užbaigta apie 1763 m.)³⁴. Faktą, kad liko gyventi Kraslavoje (ar kitoje Livonijos vaivadijos

29 *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. I: XVI–XVIII a., sudarė Aistė Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 98.

30 Vilniaus Šv. Rapolo terciato namų jėzuitai raporte ordino centrui Romoje rašė, kad 1752 m. viduryje bažnyčios fasado rekonstrukcijai vadovavęs architektas J. V. Dyderšteinas, nepaisydamas jų nepritarimo, mėnesiui išvyko į Livoniją dirbti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštininkui K. L. Pliateriui, bet pažado grįžti netesėjo, o Šv. Rapolo bažnyčios fasado puošybos darbus dar tais pačiais metais užbaigė jo pagalbininkas Jonas Nezemkovskis, žr.: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 29, b. 1440, l. 33–35.

31 Archiwum Prowincji Małopolskiej TJ w Krakowie, rkps. 850, l. 140v, 143, 143v.

32 Tai, kad 1752 m. žiemą K. L. Pliateriui dirbęs architektas lankėsi Ilūkstėje, nurodo kitas šaltinis. 1752 m. gruodžio mėn. K. L. Pliaterio Kraslavos dvare apsisostęs Vilniaus akademijos civilinės teisės profesorius jėzuitas Antonijus Ostoja Zagurskis (*Antoni Ostoja-Zagórski*) laiške dėkojo K. L. Pliateriui už suteiktą galimybę pasilikti jo dvare Kalėdoms, taip pat Livonijos seniūną informavo, kad Ponas Architektas yra išvykęs į Ilūkstę, kol kas nėra grįžęs ir iš jo jokių žinių, žr. LVIA, f. 1276, ap. 2, b. 107, l. 673–673v.

33 Bažnyčios projekto autorius nėra žinomas. Istoriografijoje įsitvirtinusi prielaida, kad Ilūkstės Šv. Jėzaus, Marijos ir Juozapo bažnyčios projekto autorius buvo jėzuitas Tomas Žebrauskas, kuris, kaip liudija šaltiniai, tikrai 1750–1756 m. laikotarpiu kelis kartus lankėsi Ilūkstėje ir atliko tam tikrus vykdomų statybų priežiūros ir koordinavimo darbus: Vladimiras Zubovas, *Tomas Žebrauskas ir jo mokiniai*, Vilnius: Mokslas, 1976, p. 30; Jerzy Paszcenda, Kościół jezuitów w Iłkukszcie, in: *Biuletyn Historii Sztuki*, 1978, Nr. 3, p. 290–293; Idem, *Budowle jezuitckie w Polsce XVI–XVIII w.*, Kraków: WAM, 1999, t. 1, p. 30–31, 34–35. J. K. Glaubico kaip šios bažnyčios projekto autoriaus versiją išskėlė Vladas Drėma, *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 1997, p. 126, 135–135.

34 Marian Morelowski, *op. cit.*, *Objaśnienia i przypisy*, p. 8; Euzebijusz Łopaciński, *op. cit.*, poz. 788, p. 95. Istoriografijoje įsitvirtino mažai pagrįsta prielaida, kad cerkvės projekto autorius buvo J. K. Glaubicas, žr.: Zbigniew Hornung, *Problem rokoka w architekturze sakralnej XVIII*

17. Smalėnų Viešpaties
Apreiškimo Švč. Mergelei
Marijai bažnyčia

18. Mogiliavo Išganytojo
Atsimainymo cerkvė.
XIX a. antroji pusė

19. Talačyno Dievo
Motinos Globos
cerkvė

vietoje), liudija Dauguvos upės baseino teritorijoje iškilę architektūros objektai, kurie techniniais, kompoziciniais, meniniais sprendimais artimi jo stilistikai³⁵. Tai Pasienės dominikonų Šv. Dominyko ir Piedrujos Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo bažnyčios³⁶. Kraslavoje J. V. Dyderšteino autorystei priskiriama K. L. Platerio rezidencija ir miesto rotušė (neišlikusi). Galbūt jį galima laikyti Antonijui Liudvikui Parakui priskiriamos Drujos dominikonų Šv. Antano bažnyčios ar su Juozapu Fontana siejamų objektų, tokių kaip Vitebsko unitų parapiinė Kristaus Prisikėlimo cerkvė, Oršos bazilijonų Švč. Dievo Motinos globėjos cerkvė, Smalėnų dominikonų Švč. Mergelės Marijos bažnyčia, Talačyno bazilijonų Švč. Dievo Motinos globėjos cerkvė, autoriumi.

Na ir trečiasis, daugiausiai istoriografijoje dėmesio sulaukęs architektas – Jonas Kristupas Glaubicas³⁷. Kaip jo veikla siejasi su Polocko, Vitebsko ir Mstislavlio vaivadijomis?

Pagrindinė priežastis, atvedusi jį į nuo Vilniaus gerokai nutolusias provincijos vietas, – jau aptartas ilgamečių darbinų santykių su užsakovais palaikymas. Greta

wieku, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972, p. 119, 121, 123; Stanisław Lorentz, *Materiały do historii wileńskiej architektury barokowej i rokokowej*, Warszawa: ISPAN, 1989, p. 44–45; Vladas Drėma, *op. cit.*, p. 115–118, 135; *Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя*, Мінск: БелЭн, 2007, t. 1, p. 312.

35 Auksė Kaladžinskaitė, Twórcy wileńskiego baroku: architekt Joannes Valentinus Tobias de Dyderszteyn, in: *Biuletyn Historii Sztuki*, 2011, Nr. 3–4, p. 415–437.

36 Šių bažnyčių, taip pat daugelio kitų paminklų (pvz., Vilniaus misionierių Viešpaties Dangun Žengimo, augustinų Švč. Mergelės Marijos Ramintojos, Berezvečiaus bazilijonų Šv. Petro ir Pauliaus, Drujos dominikonų Šv. Antano ir t. t.), besiremdamas tik stilistinėmis paralelėmis su Italija, ypač Komo provincija, autorystę Mariusz Karpowiczius mažai argumentuotai priskiria architektui Antonijui Liudvikui Parakui (*Antonio Ludovico Paracca*), žr. Mariusz Karpowicz, *Antonio Paracca architekto del rococò estremo*, Valsolda: Comune di Valsolda, 2008, p. 5–27. Anot kitos, taip pat stilistiniais palyginimais grįstos nuomonės, šių bažnyčių autoriumi galėjo būti J. K. Glaubicas, žr. Wojciech Boberski, Glaubitz Johann Christoph, p. 72–74.

37 *Ibid.*, p. 72–74.

talento pelnyta reputacija (nėra duomenų, kad laužytų duotus įsipareigojimus, ilgam apleistų statybos priežiūrą, vilkintų darbus ar nepaisytų kitų sutartyje numatytų sąlygų, būtent jis buvo kviečiamas įvertinti kitų architektų darbą) ir veikiausiai tam tikros būdo savybės padėjo architektui įgyti to meto aplinkos pripažinimą bei populiarumą ir išplėsti geografinį savo profesinės veiklos lauką.

Liuteronas J. K. Glaubicas sostinėje pirmą kartą paminėtas 1738 m. Tik atvykęs ir apsigyvenęs Vilniuje, sulaukė darbo pasiūlymų evangelikų liuteronų bendruomenėje (o gal tam darbui ir buvo specialiai pakviestas į Vilnių; verta pažymėti, kad J. K. Glaubicas kuravo beveik visus didesnius ar mažesnius bendruomenės statybos darbus iki pat savo mirties), netrukus buvo pakviestas dirbti Vilniaus jėzuitams, jo kompetencija ir gebėjimai kėlė pasitikėjimą Vilniaus katedros kapitulai ir magistratui, amatininkų cechams ir religinėms brolijoms, savo bažnyčių rekonstrukcijas jam patikėjo benediktinės, dominikonai, bernardinai. Veikiausiai dar Vilniuje užmezgęs architekto karjerai reikšmingus kontaktus su aukščiausiais katalikų, stačiatikių, unitų bažnyčių hierarchais, Lietuvos jėzuitų, Šv. Angelo Sargo dominikonų provincijos provincijolais, jų dėka sulaukdavo pasiūlymų dirbti įvairiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vietose. O šaltiniais patvirtinta jo veikla už Vilniaus ribų dažniausiai siejasi būtent su aptariamomis teritorijomis.

Nuo 1748 m. iki 1762 m. J. K. Glaubicas reguliariai lankėsi Strunioje ir Polocke, kur statė metropolito rezidenciją ir Šv. Sofijos katedrą, nuo 1749 m. statė Zabielų-Valyncų dominikonų bažnyčią (konsekruta 1756 m.), nuo 1756 m. iki 1763 m. koordinavo arkivyskupo G. Koniskio inicijuotas statybas Mogiliave. Jo pavardė sutinkama Vitebsko jėzuitų pajamų ir išlaidų knygoje, iš kurios puslapių aiškėja, kad 1758–1767 m. rekonstravo Vitebsko jėzuitų Šv. Juozapo bažnyčią ir kolegiją, o laikinai išvykus darbus kuravo patikėtiniai – statybų prižiūrėtojai Mirskis ir Mickievičius (*Mickiewicz*). Apie plačią architektūrinę J. K. Glaubico veiklą šiose teritorijose liudija ir kiti jo autorystei priskirtini objektai – tai Polocko jėzuitų Šv. Stepono ir Mstislavlio karmelitų Švč. Mergelės Marijos Dangun Ėmimo bažnyčios.

Analizuojant Vilniaus šaltinius galima stebėti, kad XVIII a. 6–7-ajame dešimtmėčiais J. K. Glaubicas buvo dažnai išvykęs ir sostinėje pasirodydavo retai – tik kas keletą mėnesių ar pusmetį. 1764 m. vasarą Varniuose vyskupas J. D. Lopacinskis savo broliui rašė nežinąs, ar Vilniaus rūmuose vyksta statybos, kaip kad buvo paliepęs, nes nesulaukė architekto J. K. Glaubico, kuris kažkur Rusijoje [užtrukęs] sukasi³⁸. Retą buvimą Vilniuje liudija ir kiti dokumentai. Antai Vilniaus Šv. Martyno brolijos metrikų knygų įrašuose matyti, kad nuo 1749 m. J. K. Glaubicas buvo ilgalaikėse „komandiruotėse“, nes metrikų puslapiuose jo vardas aptinkamas itin retai, nors ligi tol dažnai vokiškai kalbančių katalikų bendruomenės narių buvo kviestas krikšto liudytoju³⁹. Rečiau

38 Aukšė Kaladžinskaitė, Žemaitijos vyskupų Antano Dominyko Tiškevičiaus ir Jono Dominyko Lopacinskio architektūros užsakymai, p. 36.

39 LVIA, f. 1135, ap. 4, b. 478, l. 33, 35, 38, 46v.

jis minimas ir liuteronų bendruomenės dokumentuose, kuriuose matyti, kad nuo 1749 m. į sostinę pas žmoną ir dukras bei prie kitų savo statybų grįždavo tik keliems mėnesiams⁴⁰. Galbūt prie J. K. Glaubico veiklos teritorinės plėtros prisidėjo ir gana gausios Polocko, Vitebsko ir Mogiljavo liuteronų bendruomenės, kurios tarpininkavo reklamuodamos architekto paslaugas.

Apibendrinant galima sakyti, kad stilistinės *mokyklos* sklaida nebuvo chaotiškas, inertiškas, imanentinis meno procesų reiškiny. Stiliaus sklaidos žemėlapi braižė labai „žemiški“ užsakovų ir atlikėjų asmeninių, socialinių, ekonominių interesų veiksniai, pvz., architekto kompetencija ir žinomumas to meto visuomenėje, uždarbio motyvai, gyvenamoji vieta, protekcija ir pažintys, užsakovų ambicijos. Ryškesnei *mokyklos* sklaidai būtent šiose teritorijose įtaką darė krikščioniškų konfesijų varžymasis dėl religinės ir politinės įtakos šiame regione, išaugę kulto pastatų statybų, rekonstrukcijų poreikiai ir finansiškai pajėgių užsakovų koncentracija.

Literatūra

- Balaišytė Lina, Dailininkų darbo paklausa Vilniuje XVII a. antroje pusėje – XVIII a., in: *Dailės istorijos studijos*, t. 2: *Dailė LDK miestuose: poreikiai ir užsakymai*, sudarė Aistė Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 134–146.
- Boberski Wojciech, Architektura kościoła i kolegium jezuitów w Witebsku, in: *Roczniki Humanistyczne Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, 2002, t. 50, s. 4, p. 323–358.
- Boberski Wojciech, Fontana Józef (Giuseppe) (III), in: *Allgemeines Künstler-Lexikon*, München–Leipzig: De Gruyter, 2004, t. 42, p. 127–128.
- Boberski Wojciech, Glaubitz Johann Christoph, in: *Allgemeines Künstler-Lexikon*, München–Leipzig: De Gruyter, 2007, t. 56, p. 72–74.
- Boberski Wojciech, Późnobarokowa cerkiew katedralna w Witebsku i jej rzymski pierwowzór, in: *Biuletyn Historii Sztuki*, 2000, Nr. 1–2, p. 105–148.
- Boberski Wojciech, Splendor architektka. O „mediach sławy“ w czasach nowożytnych, in: *Architekt-tbudowniczy-mistrz murarski. Materiały z sesji naukowej Instytutu Sztuki PAN*, Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2007, p. 25–47.
- Boberski Wojciech, Dzieje fary w Witebsku i jej architektoniczne przemiany, in: *Sztuka Kresów Wschodnich*, pod redakcją A. Betlej i P. Krasny, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1999, t. 4, p. 33–60.
- Bohdziewicz Piotr, O istocie i genezie baroku wileńskiego z drugiej i trzeciej ćwierci XVIII w., in: *Prace i Materiały sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki w Wilnie*, 1938/39, t. III, p. 175–217.
- Dailės žodynas*, redaktorių kolegija: Jolita Mulevičiūtė (atsakomoji redaktorė) et al., Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1999.
- Drėma Vladas, *Vilniaus Šv. Jono bažnyčia*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 1997.
- Genienė Zita, Genys Jonas, *Varnių kunigų seminarija*, Vilnius: Žemaičių kultūros draugijos redakcija, 1999.
- Głowacki Kazimierz, Kościół w Dźwińsku – zapomniane dzieło F. B. Rastrellego, in: *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, 1986, t. XXXI, s. 2, p. 127–148.
- Hornung Zbigniew, *Problem rokoka w architekturze sakralnej XVIII wieku*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1972.

40 LVIA, f. 606, ap. 1, b. 104, l. 28, 29, 34v, 36v, 37, 37v, 38, 41, 42, 42v, 43, 45, 46, 47, 47v, 8, 48v, 49, 50, 50v, 52v, 535f, 58v59, 64v, 65v, 66v, 68, 69, 70, 72, 73, 74v, 75v, 78, 78v, 79, 79v, 81v, 83v, 90, 91v, 93v.

- Kaladžinskaitė Auksė, Dyderszteyn Joann Valentinus Tobias de, in: *Allgemeines Künstler-Lexikon*, München–Leipzig: De Gruyter, 2002, t. 31, p. 393.
- Kaladžinskaitė Auksė, Svetimšaliai dailininkai XVIII a. Vilniuje, in: *Menotyra*, 2004, Nr. 2, p. 7–13.
- Kaladžinskaitė Auksė, Twórcy wileńskiego baroku: architekt Joannes Valentinus Tobias de Dyderszteyn, in: *Biuletyn Historii Sztuki*, 2011, Nr. 3–4, p. 415–437.
- Kaladžinskaitė Auksė, *Vilniaus vėlyvojo baroko meno rinka*. Daktaro disertacija, Vilnius, 2005.
- Kaladžinskaitė Auksė, Žemaitijos vyskupų Antano Dominyko Tiškevičiaus ir Jono Dominyko Lopacinskio architektūros užsakymai, in: *Menotyra*, 2007, Nr. 2, p. 32–43.
- Kamuntavičius Rūstis, *Lietuvos įvaizdžio stereotipai italų ir prancūzų XVI–XVII a. literatūroje*. Daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002, p. 33–41.
- Karpowicz Mariusz, *Antonio Paracca architekto del rococò estremo*, Valsolda: Comune di Valsolda, 2008.
- Kowalczyk Jerzy, Główne problemy badań nad architekturą późnobarokową w Koronie i na Litwie, in: *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*, 1995, sąs. 3–4, p. 175–213.
- Kowalczyk Jerzy, Vilniaus vėlyvojo baroko architektūra ir jos europietiškieji ryšiai, in: *Menotyra*, 1995, Nr. 2, p. 65–81.
- Lietuvos dailininkų žodynas*, t. I: *XVI–XVIII a.*, sudarė Aistė Paliaušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005.
- Litak Stanisław, *Kościół łaciński w Polsce około 1772 roku. Mapa-komentarz-indeks*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL; Rzym: Fundacja Jana Pawła II, 1991.
- Lopaciński Euzebjusz, Nieznane dane archiwalne i wiadomości źródłowe do historii sztuki Wilna i Wielkiego Księstwa Litewskiego od XVI do początków XIX w., in: *Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, Wilno, 1938/39, t. 3, p. 67–69.
- Lorentz Stanisław, *Jan Krzysztof Glaubitz architekt wileński XVIII w. Materiały do biografii i twórczości*, Warszawa: Nakładem Towarzystwa naukowego warszawskiego, 1937.
- Lorentz Stanisław, *Materiały do historii wileńskiej architektury barokowej i rokokowej*, Warszawa: ISPAN, 1989 (rotoprintas).
- Mironowicz Antoni, Rejestr monasterów i cerkwi Grecko-ruskich różnemi czasy na nią gwałtownie odjętych, in: *Białoruskie Zeszyty Historyczne-Беларускі гістарычны зборнік*, Białystok, 2008, Nr. 30, p. 191–210.
- Misius Kazys, Šimkūnas Romualdas, *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius: Pradai, 1993.
- Morelowski Marian, *Znaczenie baroku wileńskiego XVIII stulecia*, Wilno: Nakładem autora, 1940.
- Ostrowskaja Rūta, Unitai ir jų sakraliniai pastatai LDK, in: *Soter*, 2006, Nr. 19(47), p. 144–145.
- Paknys Mindaugas, Historia diecezji wileńskiej: XIV–XVIII w., in: *Skarbiec katedry wileńskiej*, Warszawa: Arx Regia, 2008, p. 13–30.
- Paszenda Jerzy, *Budowle jezuickie w Polsce XVI–XVIII w.*, Kraków: WAM, 1999, t. 1.
- Paszenda Jerzy, Kościół jezuitów w Illuższcie, in: *Biuletyn Historii Sztuki*, 1978, Nr. 3, p. 290–293.
- Valančius Motiejus, *Raštai*, t. 2: *Žemaičių vyskupystė*, Vilnius: Vaga, 1972.
- Zubovas Vladimiras, *Tomas Žebrauskas ir jo mokiniai*, Vilnius: Mokslas, 1976.
- Вялікае княства Літоўскае: энцыклапедыя*, Мінск: БелЭн, 2007, т. 1.
- Габрусь Тамара В., *Мураваныя харалы. Сакральная архітэктура Беларускага Барока*, Мінск: Ураджай, 2001.
- Слюнькова Инесса Н., *Монастыри восточной и западной традиций. Наследие архитектуры Беларуси*, Москва: Прогресс-Традиция, 2002.

THE SPREAD OF THE VILNIUS BAROQUE SCHOOL IN THE VOIVODESHIPS OF LIVONIA, POLOTSK, VITEBSK AND MSTISLAV

AUKSĖ KALADŽINSKAITĖ

The aim of the article - based on the research of sources and the analysis of remaining (fixed) heritage to look at the spread of the phenomenon of local architectural style and the factors that determined the geography of its spread. Studies of the location and authorship of architecture objects show that the spread of the Vilnius Baroque school in the province of the Grand Duchy of Lithuania was not a chaotic, stagnant stylistic wave, and that the spread in the Duchy did not occur with a uniform "density". Exploring the spread of the late Baroque architecture of the Grand Duchy of Lithuania, or more precisely the regional oriented style, christened the "Vilnius Baroque School", one notices the uneven distribution of objects attributable to this school in the territory of the Duchy. Most of the objects, including the most prominent, having great artistic value, were concentrated in the northeast and east of the Polish-Lithuanian Commonwealth, specifically in the voivodeships of Livonia, Polotsk, Vitebsk and Mstislav. The objects of sacred architecture attributable to the Vilnius late Baroque school of architecture emerged in such cities as Ilūkstė, Pasienė, Piedruja, Druja, Hlybokaye, Polotsk, Berezvečius, Zabelai-Valyncai, Vitebsk, Orsha, Mogilev and so on. Almost the whole group of the mentioned items are associated with three architects of the Grand Duchy of Lithuania late Baroque Joseph Fontana, John Christopher Glaubic and John Valentine Tobias Dyderszteyn, who are united not only by close stylistics, fitting into the frames of the Baroque school, but also by the fact that these three architects in a certain stage of their careers lived in Vilnius. After analyzing the diffusion „map“ and the conditions determining such a formation one comes to the conclusion that the reaction of the performers to work demand (in the mentioned territories the need for constructions grew and greater financial capacity was concentrated) had an influence on the spread of the stylistic school, second – the long-standing relationships with customers, third – the permanent place of residence of the architects.

Keywords: Baroque School of Vilnius, Joseph Fontana, John Christopher Glaubic and John Valentine Tobias Dyderszteyn.